

บทที่ ๒

องค์ประกอบของการแสดงลิเก

ลิเกทรงเครื่องได้มีการพัฒนารูปแบบอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากยุคของพระยาเพชรปราณีสืบเนื่องมาถึงยุคนายดอกดิน เสือสง่า และสืบทอดมาถึงยุคนายหอมหวาน นาคศิริ จากนั้นส่งทอดมาถึงยุคลิเกทรงเครื่องในปัจจุบัน โดยนายบุญเลิศ นางพินิจ(ศิลปินแห่งชาติสาขาการแสดง(ลิเก) ปีพ.ศ. ๒๕๓๙) ซึ่งนับเป็นศิลปินลิเกที่ได้สืบทอดจารีตรูปแบบการแสดงลิเกทรงเครื่องให้ปรากฏในยุคปัจจุบัน และยังคงรูปแบบวิธีการแสดงที่ได้รับถ่ายทอดจากนายหอมหวาน นาคศิริไว้อย่างสมบูรณ์ (บุญเลิศ นางพินิจ.สัมภาษณ์.๕ตุลาคม๒๕๕๖.)

จากการสัมภาษณ์และศึกษาเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาได้พรรณนา องค์ประกอบด้านต่างๆ อธิบายเป็นข้อดังนี้

๓.๑ ผู้แสดงและการคัดเลือกผู้แสดง

๓.๒ การฝึกหัด

๓.๒.๑ การฝึกรำ

๓.๒.๒ การฝึกร้องและเจรจา

๓.๒.๓ การเลือกใช้กลอน ด้นกลอน

๓.๓ บทการแสดง

๓.๔ วงดนตรี

๓.๕ เครื่องแต่งกาย

๓.๖ อุปกรณ์ประกอบการแสดง

๓.๗ เวที

๓.๘ ฉาก

๓.๙ แสง เสียง

๓.๑๐ จารีตและข้อห้ามในการแสดง

๓.๑๑ สรूप

๓.๑ ผู้แสดงและการคัดเลือกผู้แสดง

ผู้แสดงลิเกนั้นในยุคต้นใช้ผู้ชายแสดงล้วนจนสมัยพระยาเพชรปราณี(ตรี) มีผู้กล่าวถึงการนำผู้หญิงมาแสดงลิเกในวิกพระยาเพชรปราณี ซึ่ง พลตรีพระยาอนุภาพไตรภพ กล่าวว่า "ก่อนที่เดิยวทั้งตัวพระและตัวนางลิเกล้วนเป็นผู้ชายเล่น แต่พระยาเพชรปราณี(ตรี)นำผู้หญิงมาแสดงอย่างละคร แต่ก็ยังคงเล่นเป็นลิเกเพราะการหัดแบบละครไทยนั้น ถ้าจะให้ดีจริงๆต้องใช้เวลาานานทั้งนี้ต้องมีครูดีด้วย ผู้ที่หัดตัวละครและลิเกผู้หญิงขึ้นมามักเป็นหม่อม หรือ เป็นเมียน้อยของท่านเจ้าคุณเสียโดยมากเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นตัวสำคัญ ต่อมาในยุคหลังผู้แสดงลิเกทรงเครื่องใช้ชายจริงหญิงแท้ ประเภทของตัวแสดงอาจแบ่งง่ายๆ คือ ตัวพระ ตัวนาง ตัวตลก

ดังนั้นการคัดเลือกผู้แสดงลิเกจึงน่าจะมีลักษณะเช่นเดียวกับการคัดเลือกผู้แสดงโขน ละคร นายบุญเลิศ นางพินิจ กล่าวว่า การคัดเลือกผู้แสดงลิเกนอกจากครูจะพิจารณาลักษณะของ สรีระร่างกายแล้ว ครูจะต้องให้ความสำคัญของน้ำเสียงด้วยเพราะเป็นหัวใจหลักของการแสดงลิเก ใครที่มีน้ำเสียงดีเป็นเอกลักษณ์ก็จะได้รับเลือกให้ฝึกในบทบาทพระเอก นางเอก หรือบทบาทอื่นๆ ที่สำคัญหากหน่วยก้านดีแต่การพูด การร้องไม่ชัดก็จะได้รับบทบาทที่รองลงมาหากแต่ระหว่าง การฝึกสามารถพัฒนาฝีมือให้ดีขึ้นก็สามารถเปลี่ยนไปรับบทบาทที่สำคัญในระดับสูงขึ้นได้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังต้องเป็นผู้ที่มีพรสวรรค์ และมีความสนใจในการแสดงลิเก เป็นพิเศษ มีท่วงท่าในการรำที่สง่างาม และมีไหวพริบดี บุคลิกตรงตามคุณสมบัติที่ครูได้ให้แนวทาง ปฏิบัติมาแต่โบราณ ตามคำกล่าวของนายบุญเลิศ นางพินิจต้องมีลักษณะดังนี้

- ๑) พระเอกต้องมีไหวพริบปฏิภาณ สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี หน้าตาดี น้ำเสียงดี ร้องเข้าจังหวะ รูปร่างสูงโปร่ง
- ๒) นางเอกต้องมีมีไหวพริบปฏิภาณดี สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี น้ำเสียงดี ร้องเข้าจังหวะ รูปร่างสันทัด หน้าตาดี
- ๓) ตัวโง่งต้องมีน้ำเสียงดังฟังชัด รูปร่างสันทัด พูดจาคล่องแคล่วทันคน กิริยา กระฉับกระเฉงว่องไว
- ๔) ตัวตลกต้องมีอารมณ์ขันพูดจาชัดเจนทันคนแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าได้ดี

๓.๒ การฝึกหัด

เมื่อได้ผู้แสดงที่มีคุณลักษณะตามที่พึงประสงค์แล้ว ครูจะเริ่มฝึกหัดตามแบบแผน ปฏิบัติตามกระบวนการฝึกที่เคยได้รับการฝึกสืบทอดกันมา มุ่งเน้นวิธีการสอน การฝึกหัด ฝึกฝน เพื่อให้ผู้แสดงลิเกเกิดความรู้ ความสามารถ และมีทักษะซึ่งเป็นกลวิธีหรือเทคนิคอันเป็น การสร้างประสบการณ์ เมื่อออกแสดงบนเวทีต่อหน้าผู้ชม และเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพต่อการแสดง

จากการสัมภาษณ์นายบุญเลิศนางพินิจ ก็มีกระบวนการฝึกหัดที่สอดคล้องกันคือ “การฝึกหัดลิเก จะฝึกรำและฝึกร้องไปพร้อมๆกัน มีการฝึกซ้อมกันทุกวันตั้งแต่เช้าจรดเย็น ซ้อมกันตลอดเวลา ใครได้รับบทเป็นตัวใดก็จะได้รับบทเป็นตัวนั้นตลอด อาจมีเปลี่ยนแปลงบ้างตามความเหมาะสม เช่น ตัวพระเอก นางเอก ตัวโง่ง ตัวตลก” สามารถแบ่งได้๒วิธี คือ การฝึกรำ และการฝึกขับร้อง เจริญ

๓.๒.๑ การฝึกรำ

การฝึกรำครูอาจจะเริ่มโดยกำหนดให้เป็นวันพฤหัสบดี ที่ศิลปินทั้งหลายจะถือว่าเป็นวันครูและถือเป็นวันที่เริ่มฝึก โดยจะนำเครื่องกำนลครูที่ประกอบด้วย ดอกไม้ ธูปเทียน ชันโลหะ ผ้าขาวและเงิน ๑๒ บาท มาไหว้ครู ครูจะรับชันทันกล จากนั้นจะจับมือลูกศิษย์ขึ้นตั้งวงหรือทำรำอื่น พอเป็นพิธี แสดงว่ายอมรับเป็นครูเป็นศิษย์กัน ต่อจากนั้นก็ได้นัดวันเวลาทำการฝึกหัด เนื้อหา

กระบวนการแรกที่ครูให้ฝึกคือการร้อง รำเพลงช้า เพลงเร็ว และรำแม่บท ทุกคนต้องเรียนเพื่อเป็นพื้นฐานในการที่จะใช้รำเพลงหน้าพาทย์ เช่น รำเชิด เสมอ รำขึ้นเตียง รำออก-รำเข้าต่อไป ลำดับการฝึกการของนายบุญเลิศ นางพินิจ จะฝึกการรำตามกระบวนการดังนี้

๑) ฝึกปฏิบัติทำรำเพลงช้า เพลงเร็ว ซึ่งเป็นแม่ท่าหรือเรียกว่า “แม่บท” เพื่อเป็นพื้นฐานในการรำอื่นๆ

๒) เริ่มจากการตีบทตามคำกลอน (ไม่บังคับว่าต้องตีทุกคำแต่ต้องตีให้ตรงกับความหมายของคำ) เพื่อให้รู้จังหวะและสอดคล้องกับการเจรจา

๓) เมื่อได้พื้นฐานการรำแล้วจะเริ่มฝึกหัดรำเพลงหน้าพาทย์ ได้แก่ เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงโอด รวมถึงเพลงเบ็ดเตล็ดอื่นๆ เป็นต้น

๔) ฝึกการรำออก-รำเข้า รำขึ้นเตียง การนั่ง การยืน การเดิน ทั้งตัวเอง ตัวรอง ทหาร ไพร่ ทาส และตัวแสดงร่วมฉากอื่นๆ

นอกจากจะฝึกการรำเป็นชุดๆ แล้วจะต้องฝึกกระบวนการแสดงด้วย กล่าวคือครูจะสมมุติฉากต่างๆ เช่นฉากท้องพระโรง ครูจะบอกตำแหน่งการนั่งของตัวละครในฉากนั้นๆ เช่นทหารนั่งอย่างไร พระมหากษัตริย์นั่งอย่างไร ตรงไหน เจรจาอย่างไรบ้าง เหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่ผู้ฝึกหัดต้องมีความเข้าใจและสามารถปฏิบัติได้

๓.๒.๒ การฝึกร้อง เสรจา

การขับร้องและเจรจา เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของการแสดงลิเกการร้องในการแสดงลิเกมีลักษณะพิเศษคือต้องเปล่งเสียงดังเต็มที่ ทำให้มีเสียงค่อนข้างสูงกว่าปกติ การฝึกจะเริ่มต้นด้วยการหัดร้องเพลงไทยในอัตราสองชั้นอย่างง่ายๆ ที่ใช้กันเป็นประจำ เช่น เพลงตะลุมโปง หงส์ทอง สองไม้และรานีเกลิงโดยหัดออกเสียงให้ชัดเจน รู้จังหวะ การถอนหายใจและการทอดเสียงไม่ให้ขาดเป็นห่วงๆ ลิเกบางคนได้ครุฑมีวิชาก็ได้ต่อเพลงสูงๆ ก็ถึงขั้นหัดร้องเพลงดับและเพลงเถา เช่น เพลงดับพระลอ (ดับลาวเจริญศรี) เพลงต้นบรเทศเถา เมื่อฝึกการร้องและการรำจนใช้การได้แล้วก็จะหัดให้ด้นกลอนโดยหัดจากกลอนง่ายๆ ที่เรียกว่า กลอนลีและกลอนลา คือกลอนที่คำท้ายสะกดด้วยสระอีหรือสระอา ถือเป็นสระที่มีใช้กันมากในภาษาไทย การหัดนั้นครูจะแต่งกลอนให้ท่องจนเคยปาก จากนั้นก็ปล่อยให้ด้นเอง การด้นกลอนนี้จะต้องฟังมาก อ่านมาก เรียกว่ารู้หนังสือมาก เลือกใช้ศัพท์ต่างๆ ได้ถูกต้องไม่มีติดขัด จึงจะนับว่าด้นกลอนได้เก่ง

นายกิตติ เจือเพชร กล่าวว่า ในการฝึกหัดการร้องนั้นครูจะให้เริ่มจากการฝึกร้องเอื้อนและให้ท่องจำกลอนที่ละวรรค การร้องแต่ละอย่างมีความแตกต่างกัน เช่นร้องแบบละครหมายถึงการร้องตามบทร้องให้จบก่อนแล้วไปพาทย์จึงจะรับ ร้องเพลงสองชั้น ผู้แสดงจะร้องคำหนึ่งแล้วให้พาทย์รับท่อนหนึ่งสลับกันไป ร้องเพลงด้นกลอนสด (เช่น เพลงหงส์ทอง เพลงรานีเกลิง) อาจสลับการเจรจาบ้างก็ได้ อย่างไรก็ตามการร้องเพลงทำนองต่างๆ เหล่านี้ผู้แสดงต้องมีการเอื้อน

และใช้ลูกคอเพื่อให้เกิดความไพเราะ นอกจากนี้ยังต้องอาศัยลักษณะเด่นเฉพาะตัวของผู้ร้อง คือน้ำเสียงไพเราะ ก้องกังวาน ซึ่งจะทำให้เกิดความประทับใจแก่ผู้ฟัง

การเจรจาของลิเกก็มีลักษณะพิเศษเช่นเดียวกับการร้องกล่าวนคือมักจะใช้เสียงดังเต็มที่ มีการพูดลากเสียงหรือเน้นคำมากกว่าการพูดทั่วไป ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความชัดเจน นอกจากนี้ การใช้น้ำเสียงในการเจรจายังเป็นสิ่งที่แสดงบุคลิกลักษณะของตัวละครที่แสดงในเรื่อง ให้เกิดความชัดเจนและสมจริงมากขึ้น เช่น ผู้แสดงเป็นนางเอกต้องมีน้ำเสียงไพเราะ อ่อนหวาน น่าฟัง ผู้แสดงเป็นนางโง่ หรือนางร้ายต้องใช้น้ำเสียงที่ดังก้อง แหลมงสูง ฉอเลาะ ออกอ้อน ผู้แสดงเป็นตัวเจ้า หรือตัวพ่อมีเสียงน้ำเสียงสุภาพ อ่อนโยน ส่วนบทผู้ร้ายหรือตัวโง่ เวลาร้องก็ต้องให้ดังก้องกังวาน เกือบเป็นตะโกน พูดจาเอะอะโวยวาย สั้นๆ ห้วนๆ ยั่วชวนให้โมโห แต่ก็ออกเสียงชัดถ้อยชัดคำ เป็นต้น

๓.๒.๑ กระบวนรำ

กระบวนรำได้ยึดรูปแบบกระบวนท่าต่างๆ จากครุฑอมหวน นาคศิริ ซึ่งสืบทอดจากครุฑครุฑน้อม รัตประจิด ครุฑน้อมได้นำรูปแบบกระบวนรำในการแสดงของโขนละครเข้ามาผสมผสาน ทำให้กระบวนรำของลิเกมีรายละเอียดมากขึ้น เช่นวิธีการตีบทหรือการตีท่า ต้องอาศัยคำตก เช่นบทว่า “แม่ซังดงามน่ารัก” อาจไม่ต้องตีบททุกคำ แต่สามารถตีบทตรงคำว่า “รัก” ได้เลย โดยไม่ต้องตีบทตรงคำว่า งดงาม คือใช้รวบคำในการตีบทนั่นเอง ซึ่งไม่บังคับแล้วแต่ความถนัดของผู้แสดงจะตีบทอย่างไรก็ได้ไม่ถือว่าผิด

๓.๒.๓ การเลือกใช้กลอน การแต่งกลอน การด้นกลอน

นายบุญเลิศ นางพินิจ อธิบายเกี่ยวกับการแต่งบทกลอนไว้ว่า “ในการแต่งบทกลอน ต้องแต่งให้มีความสัมพันธ์กันไม่ว่าจะจะเป็นบทกลอนที่กล่าวถึงสิ่งใดก็ตาม ต้องแต่งบรรยายให้ผู้ฟังและผู้ชมเห็นภาพ ตัวอย่างเช่นถ้าแต่งเกี่ยวกับการไปตลาดก็ต้องแต่งสื่อถึงความต้องการที่จะไปซื้อสิ่งใด และในตลาดนั้นมีอะไรขายบ้าง หรือถ้าจะแต่งเกี่ยวกับความงามของสตรีผู้หนึ่ง ก็จะต้องแต่งบรรยายว่าสตรีผู้นั้นมีรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไรมีความงามตั้งแต่เส้นผมจรดปลายเท้าอย่างไร เมื่อตนเองพบเห็นแล้วเกิดความรู้สึกอย่างไรกับสตรีผู้นั้น หรืออาจเปรียบกับสิ่งอื่นๆก็ได้ เช่นเธองามราวกับนางฟ้า แล้วก็พรรณนามาที่มีความงามอย่างไร” ในการฝึกแต่งคำกลอน และบทต่างๆนั้นจะเริ่มจากการให้แต่งแข่งขันกันไปเรื่อยๆ จนกว่าบทนั้นจะมีความถูกต้อง ไพเราะสละสลวย และสัมพันธ์กันตลอดจนบรรยายให้เห็นภาพจึงจะถือว่าผู้นั้นมีความสามารถในการขับร้องและแต่งบทกลอน(บุญเลิศ นางพินิจ, สัมภาษณ์. ๕ตุลาคม ๒๕๕๖)

อีกประการหนึ่ง “นอกจากการแต่งกลอนแข่งขันแล้วยังมีวิธีการศึกษาและท่องกลอนแปด ซึ่งใช้บทกลอนที่นำมาจากบทพระราชนิพนธ์ของ (รัชกาลที่๒) เช่นเรื่องอิเหนา ผลงานของสุนทรภู่ เช่นเรื่องขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี เพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญในการแต่งบทกลอน อาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวทางในการแต่งกลอนร้องเองและเป็นการศึกษาเนื้อเรื่องของวรรณคดีไปในตัวด้วยต้องศึกษา

ให้มากเพื่อใช้เป็นทุนในการแสดง เวลาศึกษาการเจรจาจะมีคำพูดหรือถ้อยคำมธุสที่คมคายน่าฟัง คือรู้จักเลือกสรรถ้อยคำในการเจรจานั้นเอง หากมีการอ่านหรือท่องจำมาๆก็สามารถนำคำพูดนั้น มาใช้ได้เลย มีข้ออย่างลึกในสมัยปัจจุบันที่อาศัยการแต่งจากผู้อื่น เพราะต้นกลอนเองไม่ได้ เนื่องจากไม่มีแนวทางที่เป็นหลัก หากลืมนักจะทำให้ติดขัด ดังนั้นการฝึกหัดแต่งกลอน ท่องกลอน และอ่านวรรณคดีต่างๆ มากๆนั้นถือเป็นเรื่องที่สำคัญมากนับเป็นส่วนที่ช่วยให้ผู้แสดงสามารถขับร้อง และเลือกถ้อยคำในการเจรจาได้เป็นอย่างดีทั้งยังเป็นการแสดงภูมิปัญญาของผู้แสดงในการคิดกลอน ต้นกลอนและสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขณะทำการแสดงลักษณะกลอนลิเกมี ๒ แบบ คือ กลอนเดี่ยวและกลอนคู่ กลอนเดี่ยวมีมาตั้งแต่สมัยครูดอกดิน เสือสง่า จนมาถึงครูหอมหวาน นาคศิริ กล่าวกันว่า กลอนเดี่ยวสั้นแต่ร้องยาก คือร้องเข้ากับจังหวะดนตรีที่พาทยยาก กลอนคู่ยาวแต่ร้องง่าย กล่าวคือจะมี ๒ บรรทัด สวรรค ในแต่ละวรรคมี ๕ คำแต่ไม่นิยมให้เกิน ๖-๗ คำ มักพบในบทที่เป็นบทร้องเพลงราชานิเกลิง ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของการแสดงลิเก ครูบาอาจารย์จะร้องกันสั้นๆ

ตัวอย่างกลอนเดี่ยว

หอมเอยหอมหวาน

หอมโช้หอมตรวนที่กรุงเก่า

ตัวอย่างกลอนคู่

เดินทางมากกลางทุ่ง

เด็ดผักบุ้งมาตัดหู

เห็นดอกผักบุ้งมันเหี่ยว

เอ๊ะใครมาเกี่ยวเมียกู

ตัวอย่างเช่นการนำบทพระราชนิพนธ์มาประพันธ์เป็นบทร้องราชานิเกลิง

เมื่อนั้น

พระระเด่นสุริวงองค์อัสญ

นี่คืออิเหนาโดยตรง

เกิดอยู่ในวงศ์เทวัญ

(บุญเลิศ นางพินิจ, สัมภาษณ์. ๕ตุลาคม ๒๕๕๖)

๓.๓ บทการแสดง

เอกลักษณ์ที่สำคัญของบทลิเก คือบทร้องราชานิเกลิง หรือบางครั้งเรียกว่ากลอนราชานิเกลิง เป็นลักษณะกลอนสด ในการต้นกลอนสดนั้นเน้นให้เข้ากับเรื่องราว เช่น ถ้าจะเล่นอิเหนาก็ต้องอ่านเรื่องทั้งหมดก่อนว่าเรื่องทั้งหมดเป็นอย่างไรแล้วเลือกว่าจะเล่นตอนไหน ผู้แสดงต้องคิดกลอนโดยเฉพาะกลอนที่เป็นคำลงของกลอนราชานิเกลิงนั้นสำคัญมากจะเป็นการบอกถึงเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ ตลอดจนเป็นการสรุปจบในบทร้องให้คนดูเกิดความประทับใจได้อีกประเภทหนึ่งในการต้นกลอนสดนี้ยังเป็นการแสดงถึงปฏิภาณความสามารถของผู้แสดงในการคิดกลอนได้ในทันทีทันใดด้วย

บทการแสดง คือคำประพันธ์ที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ประกอบการแสดง ดำเนินเรื่องเพื่อใช้ประโยชน์ในการจัดลำดับการแสดงให้เป็นฉากเป็นตอน ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบการแสดง

(จบเรื่อง) ผู้ที่แต่งบทจะวางโครงเรื่อง แต่งคำกลอน บทเจรจา กำหนดฉาก ผู้แสดงมีใครบ้าง (ทำอะไร ที่ไหน อย่างไร) ในแต่ละฉากแต่ละตอนใช้ประโยชน์ทั้งการซ้อม และการแสดงจริง

บทลิเกทรงเครื่องของนายบุญเลิศ นางพินิจ ก็เช่นเดียวกัน ได้แบ่งประเภทของ บทลิเกทรงเครื่องและบทลิเกอื่นๆ เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ

๑) บทลิเกที่เป็นบทของเดิม คือการนำบทลิเกที่มีผู้แต่งไว้แล้วหรือการยกแนว เรื่องบทกลอน บทร้องมาแสดงนอกจากละคร หรือวรรณคดีนั้น บทที่มีผู้แต่งไว้อาจมีการ สืบทอดต่อกันมา บางครั้งอาจเพิ่มเติมตัดต่อหรือปรับปรุงบางช่วงบางตอนได้บ้าง เพื่อให้ง่าย ต่อการแสดงและเพื่อความเหมาะสม

๒) บทลิเกที่แต่งขึ้นใหม่ คือบทลิเกที่แต่งขึ้นใหม่เพื่อใช้ในการแสดงลิเกของ นายบุญเลิศ นางพินิจ นั้นแต่งขึ้นใหม่เพื่อใช้เล่นในคณะ และมีการถ่ายทอดให้ลูกศิษย์ด้วย นอกจากนี้ นายบุญเลิศ นางพินิจ ยังเล่าให้ฟังอีกว่ารูปแบบของบทลิเกที่เป็น ของนายหอมหวาน นาคศิริแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทร้อยแก้ว และบทร้อยกรอง

๑) ประเภทร้อยแก้ว เป็นประเภทที่ต้องเกิดขึ้นมาด้วยตนเอง โดยอาศัยสติปัญญา หรืออาจสังเกตสิ่งแวดล้อม สภาพสังคม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หรืออาจเป็นแนวเรื่อง จากประวัติศาสตร์ โดยการศึกษาค้นคว้า (อ้างอิงก็ได้) นอกจากนี้ยังอาจมีการแต่งจากนิยาย ชีวิตชาวบ้าน เกี่ยวกับความเป็นอยู่ ชั้นวรรณะ โดยการผูกขึ้นเป็นเรื่อง โดยการนำเหตุการณ์ใด เหตุการณ์หนึ่งยกมา เช่นเรื่องของครอบครัว แม่ผัวลูกสะใภ้ เป็นต้น

๒) ประเภทร้อยกรอง ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่มาจากรวมคติต่างๆในการแสดง ลิเกทรงเครื่องไม่นิยมใช้บทที่เป็นชีวิตจริง แต่ใช้ประเพณีวรรณคดี สามารถนำวรรณคดีเรื่องใดก็ได้ มาแสดงหรือปรับปรุงบท แต่เน้นว่าต้องใช้เพลงให้ถูกต้องเหมาะสมสอดคล้องตามอารมณ์ ความรู้สึก เหตุการณ์ และบทของผู้แสดง

๓.๔ วงปี่พาทย์และเพลงในการแสดง

๓.๔.๑ วงปี่พาทย์

ถือเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกทรงเครื่องมาตั้งแต่โบราณ เช่นเดียวกับโขน-ละคร วงปี่ พาทย์ในการแสดงลิเกทรงเครื่องและลิเกประเภทอื่นๆ ส่วนใหญ่ใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้า นิยมตั้งเครื่องปี่ พาทย์ทางด้านขวาของเวที เพื่อสะดวกต่อการบอกเพลง เพราะตัวแสดงจะออกทาง ด้านขวาของเวที ปี่พาทย์จะต้องทำเพลงส่งตัวแสดงออกมีเครื่องดนตรี ประกอบด้วย

๑) วงปี่พาทย์เครื่องห้า ประกอบด้วยระนาดเอก ซ้องวงใหญ่ตะโพนปี่ในกลองทัด ฉิ่ง

ภาพที่ ๒.๑ วงปี่พาทย์เครื่องห้า

ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

วิธีการบรรเลง เริ่มด้วยการโหมโรงเย็นเหมือนโขนละคร แต่มี “ออกแขกสิบสองภาษา” แทรกเข้าไป เมื่อจบแล้วบรรเลงเพลงนำให้ร้องออกแขก จบแล้วบรรเลงเพลงเสมอ ตัวแสดงเริ่มแสดง ผู้บรรเลงประกอบการแสดงลิเกนี้ (โดยเฉพาะผู้บรรเลงระนาดเอก) จะต้องเป็นผู้มีความรอบรู้จดจำเพลงได้มาก มีปฏิภาณไหวพริบตลอดจนมีความสามารถขั้นสูง เพราะผู้แสดงซึ่งจะร้องเองมักจะนำเพลงแปลกๆ มาร้อง ผู้บรรเลงจะต้องทราบว่าเป็นเพลงอะไร จึงบรรเลงรับได้ถูกต้อง อันจะทำให้การแสดงเป็นไปอย่างราบรื่น การบรรเลงรับร้องโดยเฉพาะเพลงรานิกेलิง ซึ่งจะมีหลายตอนติดต่อกัน เมื่อผู้แสดงส่งให้ดนตรีรับผู้บรรเลงก็ต้องใช้วิธีพลิกแพลงหาทางเปลี่ยนแปลงทำนองรับให้ได้หลายๆทาง ถ้ารับไม่เข้าทำนองกันเลยได้ตลอด เวลาการแสดงยิ่งถือว่าผู้บรรเลงนั้นมีความสามารถ เนื่องจากความนิยมเป็นอย่างนี้ การรับเพลงรานิกेलิงจึงใช้วิธีขึ้นหัวรานิกेलิงมาหน่อยเดียว แล้วสรรหาเพลงที่เป็นที่รู้จักกันทุกๆไป ไม่ว่าจะเป็นลูกทุ่งลูกกรุงมาต่อเข้าตรงกลางเสร็จแล้วจึงบากท้ายทำนองเพลงรานิกेलิงส่งไปให้ลิเกร้องต่อไปการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ เช่น เชิด โอต รัว นั้นไม่มีใครเหมือนกับการแสดงโขนละครเพราะต้องดำเนินทำนองในจังหวะค่อนข้างเร็ว บางทีก็ต้องรวบรัดตัดเอาบ้างเพื่อให้ทันการ เช่นเวลาจะใช้อาวุธฟันลงไปอย่างนี้อาจรัวพอเป็นเครื่องหมายนิดเดียวแล้วเชิดต่อไปดังนี้ เป็นต้น

๓.๕.๒ เพลงในการแสดง

เพลงที่ใช้ในการแสดงลิเก มีทั้งเพลงไทยอัตราชั้นเดียวหรืออัตราสองชั้นที่ใช้ในละคร และเพลงที่ใช้ในการดำเนินเรื่องของลิเกโดยเฉพาะ ซึ่งมีผู้คิดทำนองขึ้น เช่น เพลงหงส์ทอง สองไม้ รานิกेलิง เป็นต้น เพลงที่เป็นสัญลักษณ์ของลิเกสืบมาเพลงหนึ่งคือเพลงรานิกेलิง เป็นทำนองเพลง

ที่ศิลปินลิเกมีชื่อ คือนายดอกดิน เสือสง่า (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๗ - ๒๔๗๗) โดยดัดแปลงมาจาก เพลงมอญครวญของลิเกบันตน และนายหอมหวน นาคศิริ(ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๒ - ๒๕๒๑) ศิลปินลิเกมีชื่ออีกท่านหนึ่งได้คิดดัดแปลงวิธีร้องขึ้นใหม่ โดยเพลงรานีเกลิงเดิมนั้นร้องคำเดียวลง ให้ปี่พาทย์รับ ซึ่งใช้ในตอนเกี่ยวพาราสี นายหอมหวน นาคศิริ ได้ใช้กลอนแบบลำตัดเข้าผสมทำให้ ร้องดังต่อไปได้ยาวแล้วจึงลงให้ปี่พาทย์รับเสียครั้งหนึ่งใช้ร้องบรรยายความได้มาก และเป็นที่ยอมรับ ในการแสดงลิเกสืบมานอกจากนั้นในภายหลังได้มีการทำเพลงร้องจากบทโขนละครเข้ามาใช้ ร้องประกอบการแสดงลิเกทรงเครื่องอีกหลายเพลง อาจยกบทร้องที่เข้ากับเนื้อหาการเล่นตามเรื่องลิเก หรือเอาแต่เพียงทำนองมาแต่งเนื้อเพลงเข้าไปใหม่

อย่างไรก็ตาม หากแบ่งประเภทของเพลงตามลักษณะการบรรเลงแล้ว สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ เพลงบรรเลงล้วน และเพลงบรรเลงประกอบการขับร้อง

๑) เพลงบรรเลงล้วน คือเพลงที่ใช้ในการโหมโรง การรำถวายมือ การรำออก รำเข้า ขณะแสดง รวมทั้งเพลงประกอบเหตุการณ์ตามเนื้อเรื่อง

๒) เพลงบรรเลงประกอบการขับร้อง คือเพลงที่ใช้ในการขับร้องขณะออกแขก ขับร้องขณะแสดง และ ขับร้องเพื่ออำลาผู้ชมเมื่อจบการแสดง เพลงที่บรรเลงประกอบการขับร้องออกแขก ใช้เพลงสำเนียงแขกที่เป็นเพลงเฉพาะของลิเกแต่ละคณะ ส่วนเพลงที่บรรเลงประกอบการขับร้องนั้น มีหลายท่วงทำนอง ได้แก่เพลงรานีเกลิง ใช้ประกอบการขับร้องบรรยายตัวผู้แสดงเมื่อออกมา ในฉากแรกๆ หรือใช้ร้องดำเนินเรื่อง เพลงหงส์ทอง เพลงสองไม้ ใช้ร้องเมื่อออกเดินทางนอกจากนี้ ยังนำทำนองเพลงไทยสองชั้น และชั้นเดียวมาร้องประกอบการแสดง เช่นพระเอกนางเอกเกี่ยวกัน ใช้เพลงมะลิซ้อน เพลงกล่อมনারี เพลงสาธิตกาแก้ว เพลงลาวสวยรวย เพลงกระต่ายเต้น เพลงเงี้ยว ถ้ำทโศกรักร้องเพลงนาคราช บทโศกใช้เพลงลาวครวญ

๓.๕ แต่งหน้าและการแต่งกาย

๓.๕.๑ การแต่งหน้า

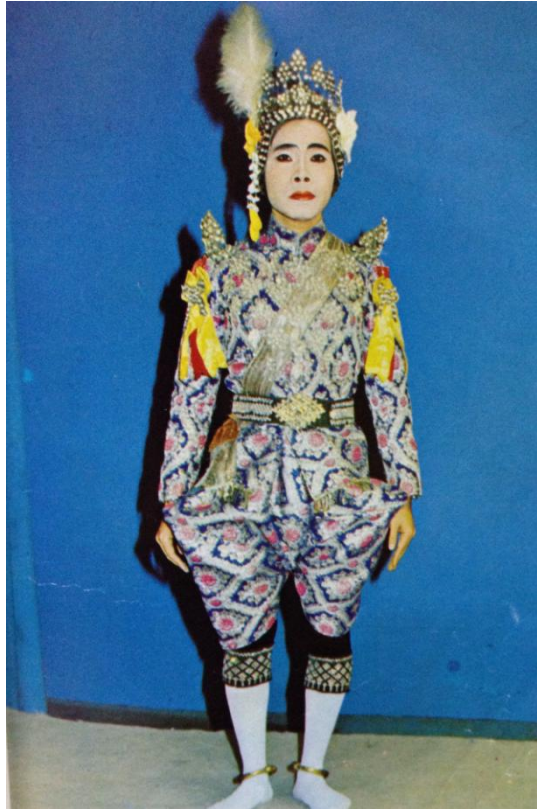
การแต่งหน้าของลิเกสามารถแต่งให้สวยงาม และเหมาะสมกับบทบาทที่แสดง เช่นพระเอก นางเอกแต่งหน้าออกมาในแนวสวย อ่อนหวาน ตัวโก่งทั้งชายและหญิงก็ต้องแต่งให้ออกมาในแนว คมเข้ม ตัวตลกก็แต่งให้ออกมาแนวตลกขบขันเพื่อเรียกเสียงหัวเราะของผู้ชม เป็นต้นการแต่งหน้าลิเก ทรงเครื่อง แต่งหน้าเลียนแบบละครรำ มี ๓ ขั้นตอนคือ ผัดหน้า เขียนคิ้วและทาปาก การผัดหน้านั้น ใช้ฝุ่นจันทน์ขาวผัดให้เนียนทั้งใบหน้าและลำคอ จากนั้นก็เอาก้านธูปเหลาแหลมๆ จุ่มน้ำแล้วฝน กับหมึกจีนแห้งสีต่างๆ แล้วก็เขียนคิ้วเป็นเส้นบางๆ โค้งตามรูปคิ้วจริง ปล่อยหางคิ้วเลยหางตา ไปเล็กน้อย ครั้นเขียนคิ้วเสร็จแล้วก็นำเอา ลิ่นจี้ หรือ ขาด ซึ่งเป็นกระดาษสีแดงขนาด ๒คูณ ๒ นิ้วพับ กลางเอาสีแดงไว้ข้างนอก ใช้ริมฝีปากซึ่งเสียน้ำลายจนชุ่มดีแล้วเม้มลงไปบน ลิ่นจี้ สีแดงก็ติดริมฝีปากสดใสทีเดียว ส่วนคิ้วซึ่งเคยเขียนเป็นแค่เส้นบางๆ ก็เกิดความนิยมในชั้นหลัง เขียนเป็น คิ้วเม้มมะขาม คือเขียนหัวคิ้วให้โตอย่างเม้มมะขาม แล้วเรียวยาวไปทางหางคิ้ว วิธีวาดวงคิ้วของตัวพระ

และตัวนางก็ต่างกัน ตัวพระนั้นนิยมเขียนให้เป็นเหลี่ยม มีสันคิ้ว ปลายคิ้วนั้นปาดลงเสมอหางตา ส่วนคิ้วตัวนางนั้นวาดเป็นวงโค้งตั้งคันศร ปลายงอนขึ้นอย่างภาพตัวอ่อนในจิตรกรรมไทย

๓.๕.๒ การแต่งกาย

การแต่งกายของลิเกทรงเครื่องนายบุญเลิศ นางพินิจ อธิบายไว้ว่า “ใช้การเลียนแบบเครื่องแต่งกายข้าราชการในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) โดยเริ่มแต่งด้วยการนุ่งผ้าม่วง ใส่เสื้อกระดุม ๕ เม็ด มาแต่งเล่นกัน สันนิษฐานว่า ก่อนจะเป็นลิเกทรงเครื่องได้มีข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ เล่นกัน คือเมื่อกัปตันเรือ ชื่อ ตูลย์ ไปมลายู เพื่อทำการค้าขายนั้นได้พบกับพวกบรรดาแขกมลายูเล่นเพลงสวด ซึ่งขณะนั้นในรัชกาลนี้ได้มีการฉลองกรุง และงานเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) มีการเปิดให้ประชาชนทั่วไป ได้มีโอกาสเข้าไปถวายพระพรพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) กัปตันตูลย์จึงชวนพวกแขกที่เล่นเพลงสวดลงเรือมาด้วยเพื่อจะนำการแสดงดังกล่าวเข้าแสดงถวายพระพร พวกแขกที่ได้ลงเรือมากับกัปตันตูลย์จึงได้เข้าไปแสดงถวายพระพร โดยการเล่นสวดถวายเป็นเรื่องๆ จากนั้นมาข้าราชการของท่านพระยาเพชรปानी (ตรี) ขึ้นชอบการเล่นเพลงสวดจึงได้ชวนกันเล่นและเรียกกันว่า ลิเก หรือ ดิจเก ท่านพระยาเพชรปानीก็ได้ให้เล่นเป็นเรื่องนิทาน เช่นจันทรโครพ และเป็นเรื่องพระราชนิพนธ์บ้าง เริ่มแรกพวกข้าราชการได้นำผ้าม่วงมานุ่งสวมเสื้อกระดุม ๕ เม็ด ใช้เป็นเครื่องแต่งกายเล่นกัน ต่อมาพระยาเพชรปानी (ตรี) ได้ไปจ้างช่างทำเงินออกแบบเครื่องประดับเลียนแบบเครื่องประดับของข้าราชการ ท่านได้ทำรูปแบบชฎาที่เลียนแบบของจริงจากชฎาทรงของพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้มี สไบ สายสะพาย และโบว์ ซึ่งแสดงถึงยศฐาบรรดาศักดิ์ซึ่งมีลักษณะคล้ายเครื่องราชย์ จึงอาจกล่าวได้ว่าท่านพระยาเพชรปानी (ตรี) เป็นผู้คิดการแต่งกายของลิเกทรงเครื่องขึ้น และจำแนกเครื่องแต่งกายออกเป็น ตัวพระ ตัวนาง ต่อมาลิเกได้มาเล่นนอกรั้ววัง พวกบรรดาท่านพระยาท่านขุนต่างก็มีการเปิดบ้าน ปิดวิกแสดงลิเกเก็บเงินจากผู้ชมทั่วไป เป็นผลให้ลิเกทรงเครื่องสมัยนั้นแพร่หลายไปทั่วอย่างรวดเร็วและได้รับความนิยมจากผู้ชมเป็นอย่างมาก

ภาพที่ ๒.๒ การแต่งกายลิเกทรงเครื่อง (ตัวพระ)

ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

ขณะที่การแสดงลิเกทรงเครื่องได้รับความนิยมแพร่หลายอยู่นั้น ได้มีพวกจีนเป็นโต้โผหรือเจ้าของคณะลิเกจำนวนมาก ทำให้เกิดการแข่งขันกันขึ้นส่งผลให้เกิดเครื่องแต่งกายที่วิจิตรสวยงาม บรรดาพวกจีนที่เป็นโต้โผพูดคำว่าลิเกไม่ชัด จึงเรียกเพี้ยนเป็น “ยี่เก” ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ลิเกมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ยี่เก” จะเห็นได้ว่าในยุคนี้ ผู้ที่เป็นโต้โผจะเป็นคนจีนเพราะมีเงินที่สามารถสร้างเครื่องแต่งกายได้ ส่วนคนไทยได้เป็นเพียงผู้เล่น และเป็นลูกน้องในคณะของคนจีนเท่านั้น

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) ทรงโปรดการแสดงลิเกทรงเครื่องมาก โดยในขณะนั้นในวังมีเครื่องแต่งกายลิเกที่วิจิตรงดงามจากการเลียนแบบเครื่องแต่งกายของข้าราชการ บรรดาพวกลิเกที่เล่นอยู่ตามข้างนอกชนบท นอกเมือง ต่างก็คิดเครื่องแต่งตัววิธีการเล่นของตนเกิดขึ้น เรียกว่า ลิเกลูกบท ลิเกลูกบทไม่มีเครื่องแต่งตัวมาก สันนิษฐานว่ามีเพียงผ้าที่หาได้ตามมีตามเกิด เช่น ผ้าถุง ใส่เสื้อสวยงามอย่างชาวบ้าน ผ้าคาดพุง เป็นต้น

ต่อมาได้พัฒนาเริ่มใช้ผ้าหางกระรอก ผ้าลายนุ่งกัน มีผ้าม่วงจากราชสำนัก (ในวัง) แบบที่ทหารใช้แต่ง โดยนำมาจากประเทศจีน (เชียงไฮ้) แต่เดิมลิเกลูกบทยังไม่มีผ้าม่วง ใช้การนุ่งกางเกงใส่เสื้อคอกลม ถ้าตัวแสดงใดมีศทน้อยก็จะติดดั้น ปักเลื่อม ประดับกระຈกตามเสื้อนุ่งกางเกง ลักษณะขาสวมส่วน ต่อมาได้รับอิทธิพลจากลิเกทรงเครื่อง มีการแต่งกายที่เลียนแบบกัน คือการนุ่งผ้าม่วง แบ่งฐานะตัวเจ้าจะนุ่งผ้ายก ทหาร ไพร์ ก็นุ่งผ้าม่วง สวมเสื้อกั๊ก เป็นอย่างลิเกลูกบท

ขึ้นอีกระดับหนึ่ง และภายหลังก็มีการปรับเปลี่ยนมีการนุ่งผ้าเหมือนโจงกระเบน ใส่เสื้ออะไรก็ได้ให้
กลืนกัน

ในสมัยนั้นพระพรภิรมย์ เป็นพระเอกลิเกมีการนุ่งกางเกงส่วนนายบุญเลิศ นางพินิจ
ใช้การนุ่งผ้าม่วง และมีการสวมกางเกงเข้าไปด้วยลักษณะคล้ายกับละคร ภายหลังพอจะเล่นเป็น
เรื่องอย่างละครเรื่องหนึ่งๆ มีการแต่งแบบละคร (แต่งตามเชื้อชาติ) ลักษณะดังกล่าวนี้ เรียกว่า
ลิเกพันทาง

ภาพที่ ๒.๓ การแต่งกายของตัวละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกูหนิง
ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

ภาพที่ ๒.๔ การแต่งกายลิเกทรงเครื่อง ตัวพระ ตัวนาง
ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

ภาพที่ ๒.๕ การแต่งกายลิเกทรงเครื่อง (ตัวพระ)
ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

- ๑) เครื่องแต่งกายตัวพระ การแต่งกาย เริ่มหลังจากการแต่งหน้าแล้ว จึงจะแต่งกาย โดยเริ่มจากการสวมถุงเท้า ใส่สนับเพลา นุ่งผ้าจีบโจง สวมเสื้อ ใส่เครื่องประดับ สุดท้ายก็ใส่ยอด (ปันจุเหร็ด)วิธีการต่างๆไป คือแต่งจากส่วนล่างขึ้นไปจนถึงศีรษะ
- ๒) เครื่องแต่งกายตัวนางสำหรับผู้แสดงหญิง หรือตัวนางจะเริ่มต้นจากการใส่ถุงเท้า สวมเสื้อนุ่งผ้าจีบ หน้านาง ใส่เครื่องประดับ และสุดท้ายใส่ยอด (ปันจุเหร็ด)

ข้อสังเกตในการใส่ยอด นายบุญเลิศ นางพินิจ กล่าวว่า “ถ้าเป็นเด็กจะต้องให้ผู้ใหญ่ใส่ให้ ถ้าโตแล้วสามารถใส่เองได้ โตในที่นี้หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ มีอายุมากพอสมควร หรือเป็นผู้ที่มีคุณวุฒิและวัยวุฒินั่นเอง”

วิธีการเก็บรักษาเครื่องแต่งกาย มี ๒ ลักษณะ ถ้าเป็นเครื่องแต่งกายแบบยีนเครื่อง อย่างโชน ละคร ก็จะผึ่งแดดและเก็บเป็นชุดๆ สำหรับเสื้ออาจจะใส่ไม้แขวนไว้ แต่ถ้าชุดเบ็ดเตล็ด อย่างอื่นที่ไม่ได้สร้างจากอุปกรณ์ที่วิจิตร ก็จะใช้การซักและเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี หรือกล่าวง่ายๆ ว่า “ซักได้ก็ซัก ซักไม่ได้ก็ผึ่งแดด” ส่วนศีรษะก็ใส่แบนไม้หรือใส่ถ่วงวางไว้บนที่สูง หรือวางหน้าเครื่องตั้งศีรษะครู (พ่อแก่) ก็ได้

๓.๗ อุปกรณ์ประกอบการแสดง

เป็นสิ่งที่ช่วยให้การแสดงมีความสมจริงผู้ชมเกิดจินตนาการคล้อยตามเนื้อเรื่อง เป็นการบ่งบอกถึงเหตุการณ์ เวลา ยุคสมัย สถานที่ ตลอดจนสิ่งต่างๆที่จะเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ให้ผู้แสดงอย่างสมบูรณ์แบบ ทำให้การแสดงนั้นเกิดประสิทธิภาพผู้ชมเกิดความประทับใจ การแสดงลิเกทรงเครื่อง หรือลิเกอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน ต้องมีเครื่องมือที่ช่วยให้การแสดงลิเกนั้นสมจริงสมจัง ตามเหตุการณ์ตามท้องเรื่อง อุปกรณ์การแสดงลิเกทรงเครื่องและลิเกประเภทอื่นๆ ของนายบุญเลิศ นางพินิจ นั้นประกอบด้วย ไฟต่างๆ เครื่องเสียง เตียง หมอนอิง อาวุธต่างๆ เช่นดาบ หอก ม้า ขวาน ทวน ฯลฯสิ่งเหล่านี้ใช้ประกอบตามเนื้อเรื่อง ตามบทที่แสดงประกอบด้วย

เตียง เป็นเตียงไม้สีแดง ๔ ขารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่บนเวที

ภาพที่ ๒.๖ เตียง

ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

หมอน มี ๒ ลักษณะ คือ เป็นรูปสามเหลี่ยม และสี่เหลี่ยมแล้วแต่คณะใดจะเลือกใช้แบบใด ส่วนรูปแบบนายบุญเลิศ นางพินิจ ใช้แบบสามเหลี่ยมหรือเรียกว่า “ หมอนขวาน ” วางอยู่บนเตียงด้านซ้าย

ภาพที่ ๒.๗ หมอนสามเหลี่ยม หรือหมอนขวาน
ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

ภาพที่ ๒.๘ หมอนสี่เหลี่ยม

ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

อาวุธ เช่น ดาบ หอก ขวาน ทวน เป็นอาวุธที่ใช้สำหรับการสู้รบ วิธีการเลือกใช้นั้นขึ้นอยู่กับเรื่องหรือตอนที่แสดง เช่น เรื่องอิเหนา ใช้กริช เรื่องจันทโครพ ใช้ดาบ เป็นต้น

ภาพที่ ๒.๙ ทวน

ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

ภาพที่ ๒.๑๐ ดาบ

ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

ภาพที่ ๒.๑๑ แห่

ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

อุปกรณ์ประกอบอื่นๆ เช่น ม้า ใช้เป็นพาหนะประกอบการเดินทางของตัวละคร

ภาพที่ ๒.๑๒ ม้า

ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

๓.๘ เวที

การแสดงลิเกแต่เดิมคณะลิเกไม่ต้องจัดหาเวที เจ้าภาพเป็นผู้จัดเตรียมโดยใช้สถานที่ที่เป็นลานกว้างๆทางเดินที่พื้นใหญ่ หรือสร้างหลังคาเป็นเพิงหมาแหงน (หลังคาปีกเดียวมีลักษณะเอียงลาด) พื้นปูด้วยฟางหนา ๆ

ในระยะต่อมาต่อมาได้พัฒนาเป็นการปลูกสร้างโรงลิเกถาวรขึ้นตามวัด ทางวัดจะปลูกโรงลิเกไว้ในสถานที่ที่เป็นลานกว้างหน้าวัดหรือหลังวัดที่สามารถจุผู้ชมได้เป็นจำนวนมาก

ภาพที่ ๒.๑๓ เวทีลิเกแบบถาวร ประเภทไม่ยกพื้น จากวัดทองคั้ง ตำบลโพสะ
อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง(ด้านข้าง)
ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

ภาพที่ ๒.๑๔ เวทีลิเกแบบถาวร ประเภทไม่ยกพื้น จากวัดทองคั้ง ตำบลโพสะ
อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง(ด้านหน้า)
ที่มา : คณะผู้ศึกษา (๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗.)

เวทีลิเกมี ๒ แบบ คือ แบบยกพื้นเล็กน้อย กับ แบบปิดวิก เวทีลิเกแบบเดิม เป็นเวทีติดดิน หรือยกพื้นเล็กน้อย ทำด้วยไม้ มีหลังคาที่เป็นทรงหมาแหงน แบ่งพื้นที่เป็น ๓ ส่วนคือ เวทีแสดง หลังเวทีซึ่งใช้สำหรับเตรียมตัวก่อนออกแสดงหรือพักผ่อน และเวทีดนตรี เวทีลิเกมีขนาดมาตรฐาน คือ กว้าง ๖ เมตร ลึก ๖ เมตร หลังคาหน้าเวทีสูงจากพื้นดินประมาณ ๔.๕๐ เมตร ตรงส่วนที่ผูกฉากสูง ๓.๕ เมตร หน้าฉากเป็นเวทีแสดง หลังฉากเป็นหลังเวที ถัดจากเวทีแสดงไปทางขวามือของผู้แสดงเป็นเวทีดนตรีสูงเสมอกันจะเป็นปีกยื่นออกไป ขนาดกว้าง ๖ เมตร ลึก ๓ เมตร หันด้านกว้างไปทางซ้ายของเวที เวทีลิเกยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ ๑ เมตร พื้นเวทีลิเกจะโล่ง ไปด้วยเสื่อหรือพรม มีเพียง ๑ ตัว ตั้งอยู่กลางเวทีเวทีลิเกแบบปิดวิก เป็นโรงสร้างด้วยไม้ ปลูกติดพื้นดิน ขิดถนนมีช่องระบายโดยขอบหลังคาจั่วมุงสังกะสี หน้าจั่วหันออกถนนมีทางเข้าออกทางเดียวเป็น ประตูบานใหญ่ มีที่ขายตั๋วทั้งสองข้างถัดจากทางเข้ามีม่านกันสายตาคนภายนอก เวทีเป็นพื้นไม้ กว้างประมาณ ๘ เมตร ลึก ๔ เมตร ยกสูงจากพื้นดิน มีบันได ๔ ชั้น ขึ้นทางด้านหน้า ๒บันได เวทีหันหน้าไปทางประตูเข้าวิกมีม่านเรียบ ๆ ไม่ได้เขียนอะไรใช้ชิงกันหลังประตูสองข้างเข้าออก ถัดประตูด้านขวาเป็นที่ตั้งปีพาทย์ ตัวเวทีมีพรมผืนใหญ่ปูเต็มหลังเวทียกพื้นเสมอกับเวที ๒ ข้าง เวที ๒ ข้าง กันคอกเล็ก ๆ ด้วย

๓.๙ ฉาก

ฉาก เป็นส่วนประกอบสำคัญในการแสดง และถือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของการแสดงลิเก นอกจากจะใช้ประโยชน์สำหรับเป็นเครื่องกั้นแบ่งส่วนของการแสดงกับสถานที่แต่งตัวแล้ว ยังช่วยสร้างบรรยากาศให้การแสดงลิเกมีความสมจริงและน่าสนใจมากขึ้น

ฉากลิเกเป็นฉากผ้าใบเขียนเป็นภาพต่างๆด้วยสีที่ฉูดฉาด เช่น ภาพฉากห้องพระโรง ฉากป่า ฉากอุทยาน ฉากกระท่อม ฯลฯ ฉากแต่ละผืนจะม้วนกับแกนไม้ไผ่แขวนซ้อนกันอยู่เหนือเวทีหลังเตียง อนุกรมประสงค์ โดยจะคลี่ออกมาใช้ หรือม้วนเก็บขึ้นไปเมื่อเปลี่ยนฉากขนาดของฉาก ๓.๕x ๕ เมตร ผ้าใบ ๒ ผืน อยู่ทางด้านซ้าย - ขวาของเวที เขียนเป็นภาพประตูล้อมตมตีให้เป็นทางเข้าออกของผู้แสดง และมีระบายผ้าเขียนชื่อคณะลิเกอีก ๑ ผืน

๓.๑๐ แสง เสียง

การแสดงลิเกสมัยก่อนมี ๒ ลักษณะกล่าวคือ สถานที่แสดงที่มีไฟฟ้ากับไม่มีไฟฟ้าแต่ในภาระข้อนี้เจ้าภาพหรือผู้ว่าจ้างจะเป็นผู้จัดเตรียมให้กับคณะลิเก หากมีไฟฟ้าเจ้าภาพก็อาจจะเตรียม ไมค์โครโฟนและแสงไฟนีออนที่สามารถให้แสงสว่างได้เพียงพอตามอัตภาพ หากไปแสดงในสถานที่ที่ไม่มีไฟฟ้าง้อาจจะมีตะเกียงเจ้าพายุแขวนไว้ หรือวางไว้ที่กลางเวทีเพื่อให้แสงสว่าง ส่วนการร้อง การเจรจาที่ใช้ปากเปล่าโดยจะต้องร้องให้ดังและชัดเจนไม่อย่างนั้นผู้ชมอาจจะไม่ได้ยินการร้อง

๓.๑๐ จารีตและความเชื่อในการแสดง

การแสดงไม่ว่าจะเป็นในราชสำนักหรือการแสดงนอกราชสำนัก ต่างก็จะต้องมีจารีตและความเชื่อต่างๆ การแสดงลิเกก็มีจารีตและความเชื่อที่สืบทอดกันมา จากการสัมภาษณ์ นายบุญเลิศ นางพินิจ ได้กล่าวถึงความเชื่อในการแสดงลิเกดังนี้

๑. ต้องตั้งพ้อแก่กลางเวทีในระดับที่สูงกว่าศีรษะโดยให้หันหน้าออกไปด้านหน้าเวที
๒. ก่อนการแสดงจะต้องไหว้ขอเจ้าที่เจ้าทางทุกครั้ง
๓. มีสัมมาคารวะกะผู้อาวุโสในคณะ
๔. สวมยอจะต้องให้ผู้ที่มีความอาวุโสเป็นผู้สวมให้
๓. การแสดงฉากแรกต้องให้ผิดพลาดน้อยที่สุด
๔. อุปกรณ์ อาวุธ ห้ามเดินข้ามหรือเหยียบ เมื่อเปลือเดินข้ามหรือเหยียบ จะให้ยกมือขึ้นไหว้
๕. เมื่อมีการโหมโรงห้ามทุกคนเดินบนเวที
๖. ห้ามถมน้ำลายบริเวณหน้าเวที
๗. เมื่อเสร็จการแสดงแต่ละครั้งในแต่ละบทบาทต้องขอโทษขอขมา ผู้อาวุโส เพราะในการแสดงนั้นผู้แสดงต้องแสดงไปตามบทบาท อาจมีการถูกเนื้อต้องตัว มีการล่วงเกิน เช่น ตีศีรษะ ใช้เท้าเตะ พุดจาล่วงเกินต่าง ๆ

๘.ห้ามหันหน้าเวทีไปทางทิศตะวันตก(บุญเลิศ นางพินิจ, สัมภาษณ์. ๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๖)

๓.๑๑ สรุป

จากการศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบของการแสดงลิเกทรงเครื่องในรูปแบบของ นายบุญเลิศ นางพินิจ ตามหัวข้อที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า องค์ประกอบ วิธีการแสดงลิเกทรงเครื่อง ในรูปแบบนายบุญเลิศ นางพินิจ ได้สืบทอดมาจากนายหอมหวาน นาคศิริซึ่งเป็นครู ของนายบุญเลิศ นางพินิจ ในการฝึกหัดจะมีการฝึกหัดกันทุกๆ วันตั้งแต่เช้าจรดเย็น มีการคัดเลือก แบ่งตัวแสดงออกเป็น ตัวพระเอก นางเอก ตัวโง่ และตัวตลกหรือตัวเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ผู้แสดง ผู้แสดงลิเกนั้นในยุคต้นลิเกสันนิษฐานว่ามีการใช้ผู้ชายแสดงล้วนจบจน สมัยพระยาเพชรปาณี(ตรี) มีผู้กล่าวถึงการนำผู้หญิงมาเล่นลิเกในวิกพระยาเพชรปาณี ซึ่ง พลตรีพระยาอนุภาพไตรภพ กล่าวว่า "ก่อนที่เดียวทั้งตัวพระและตัวนางลิเกล้วนเป็นผู้ชายเล่น แต่พระยาเพชรปาณี(ตรี)นำผู้หญิงมาแสดงอย่างละคร แต่ก็ยังคงเล่นเป็นลิเกเพราะการหัด แบบละครไทยนั้น ถ้าจะให้ดีจริงๆต้องกินเวลานาน ทั้งมีครูที่ดีด้วย ต่อมาในยุคหลังผู้แสดง ลิเกทรงเครื่องใช้ชายจริงหญิงแท้ ประเภทของตัวแสดงอาจแบ่งง่ายๆ คือ ตัวพระ ตัวนาง ตัวตลก

การคัดเลือกผู้แสดง การแสดงลิเกจะมีความคล้ายกับการแสดงโขน ละคร เป็นการแสดง ที่เป็นเรื่องราว และละครสั้นๆ ผู้แสดงที่ได้รับคัดเลือกให้แสดงเป็นตัวแสดง และนักแสดงที่ ได้รับบทบาทเด่น จะต้องผ่านการฝึกฝนเป็นอย่างดี ต้องเป็นผู้ที่มีพรสวรรค์ และมีความรักความสนใจ ในการแสดงลิเกเป็นพิเศษ มีน้ำเสียงดีเป็นเอกลักษณ์ มีท่วงท่าเวลารำที่สง่างาม และมีไหวพริบที่ดี

วิธีฝึกหัดของนายบุญเลิศ นางพินิจ สรุปได้ ๒ วิธี คือ วิธีการร่ำรำเริ่มจากการตีบท ตามคำกลอนเพื่อให้รู้จังหวะและสอดคล้องกับการเจรจา มีการฝึกปฏิบัติทำรำเพลงช้า เพลงเร็ว-ลา ซึ่ง ถือเป็นเพลงแม่ท่าหรือเรียกว่า “แม่บท” เพื่อเป็นพื้นฐานในการรำอื่นๆ เมื่อมีพื้นฐานการรำแล้ว จะเริ่มฝึกหัดรำเพลงหน้าพาทย์ ได้แก่ เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงโอด รวมถึงเพลงเบ็ดเตล็ดอื่น จากนั้นจึงฝึกการรำออก-รำเข้า รำขึ้นเตียง การนั่ง การยืน การเดิน ทั้งตัวเอก ตัวรอง หรือตัวแสดง รวมฉากอื่นๆ หลังจากที่ได้ฝึกปฏิบัติการรำเบื้องต้นแล้ว

ขั้นตอนต่อไปในการฝึกหัดลิเกของนายบุญเลิศ นางพินิจ คือการฝึกร้องบทกลอนต่างๆ โดยเริ่มแรกจะร้องตามครูก่อนเมื่อเห็นว่ามี ความชำนาญมากขึ้นจึงให้ร้องด้วยตนเอง และร้องเข้ากับ ดนตรีปี่พาทย์ ทำนองเพลงที่ฝึกร้อง ได้แก่ เพลงตะลุ่มโปง เพลงสองไม้ เพลงโนเนน เพลงพวงมาลัย เป็นต้น นอกจากนี้ก็เพลงหนึ่งที่เขาได้สำหรับการแสดงลิเกคือ เพลงรานิเกลิง ต่อมาภายหลัง ได้มีการนำเพลงร้องจากบทละครเข้ามาใช้ร้องประกอบลิเกทรงเครื่องอีกหลายเพลง อาจยกบทร้อง ที่เข้ากับเนื้อหาของของการเล่นตามเรื่องของลิเก หรือเอาแต่เพียงทำนองมาแต่งเนื้อเพลงใหม่ก็มี

เมื่อมีความเชี่ยวชาญแล้วลำดับต่อไป คือการฝึกแต่งบทกลอนต่างๆ การแต่งบทกลอนต้องให้มีความสัมพันธ์กันต้องแต่งบรรยายให้ผู้ชมผู้ฟังเห็นภาพ จะเริ่มจากการให้แต่งแข่งกันไปเรื่อยๆ จนกว่าบทกลอนนั้นจะมีความถูกต้อง ไพเราะ สละสลวยและสัมพันธ์กัน เพื่อบรรยายให้เห็นภาพและบรรยากาศในการแสดงเรื่องนั้น จึงจะถือว่ามีความสามารถในการขับร้องและแต่งบทกลอน ส่วนจารีตในการแสดงถือเป็นระเบียบปฏิบัติที่ผ่านกระบวนการฝึกฝนมาแล้ว สามารถออกแสดงได้ ซึ่งจารีตเกี่ยวกับการแสดงนั้นนายบุญเลิศ นางพินิจ พิจารณาตั้งแต่การใช้บทกลอนมาร้อง การแต่งกลอนขึ้นโดยวิธีการคิดไว้ก่อน หรือการค้นกลอนขึ้นมาใหม่ ซึ่งลักษณะกลอนลิเกทรงเครื่อง อาจแยกได้ ๒ ลักษณะคือ กลอนเดี่ยวและกลอนคู่มีทั้งแบบร้อยแก้วและร้อยกลอง

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาโดยการท่องจดจำจากบทกลอนที่นำมาจากบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เช่น เรื่องอิเหนา หรือบทกลอนที่เป็นผลงานของสุนทรภู่การท่องจำบทกลอนดังกล่าว เพื่อเป็นแนวทางในการแต่งกลอนร้องเองและอาจเป็นการศึกษาเนื้อเรื่องวรรณคดีไปในตัวด้วย

จากการศึกษาข้างต้นสามารถสรุปการแต่งกายลิเกทรงเครื่องนายบุญเลิศ นางพินิจ ได้ว่าแต่เดิมมีการแต่งกายเลียนแบบข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยสืบทอดจารีตการแต่งกาย ตั้งแต่สมัยพระยาเพชรปาดิ คือมีการสวมชฎาหรือซึ่งเรียกว่า “ปันจุเหรีจยอด” หมสไบติดสายสะพาย และโบว์ ซึ่งมีการพัฒนารูปแบบไปบ้างเพื่อให้เกิดความเหมาะสมและสวยงาม ใช้การแต่งกายอย่างละครมากขึ้น ต่อมามีการแต่งกายเลียนแบบเชื้อชาติต่างๆ ตามแบบอย่างละคร (พันทาง) จึงมีการเรียกว่า ลิเกพันทาง ซึ่งการแสดงโดยทั่วไปของการแสดงลิเกทรงเครื่อง หลังจากการแต่งหน้าแล้ว จึงจะแต่งกายโดยเริ่มจากการสวมถุงเท้า ใส่สนับเพลา นุ่งผ้าจีบโจงสวมเสื้อใส่เครื่องประดับ สุดท้ายก็ใส่ยอด (ปันจุเหรีจ) วิธีการต่างๆ ไป แต่งจากส่วนล่างขึ้นไปหาส่วนบนคือจากเท้าไล่ขึ้นไปจนถึงศีรษะ ที่กล่าวมานี้เป็นของตัวแสดงผู้ชายหรือตัวพระ สำหรับผู้แสดงหญิงหรือตัวนางจะเริ่มต้นจากการใส่ถุงเท้า สวมเสื้อ นุ่งผ้าจีบหน้านาง ใส่เครื่องประดับและสุดท้ายใส่ยอด (ปันจุเหรีจ) ในเรื่องของเครื่องเก็บรักษาเครื่องแต่งกาย นิยมวิธีการผึ่งแดด

วงปีพาทย์ คณะบุญเลิศ นางพินิจ จะนิยมใช้วงปีพาทย์เครื่องห้าและปีพาทย์เครื่องคู่ อุปกรณ์ประกอบการแสดง เป็นสิ่งที่จำเป็นเพื่อให้การแสดงออกมาสมบูรณ์สมจริง ผู้ชมเกิดความประทับใจ ได้แก่ ไฟต่างๆ เตียง หมอนอิง อาวุธต่างๆ เช่น ดาบ หอก ขวาน ฯลฯ เวทีลิเกมี ๒ แบบ คือ แบบยกพื้นเล็กน้อย กับ แบบปิดวิก เวทีลิเกแบบเดิม เป็นเวทีติดดินหรือยกพื้นเล็กน้อย ทำด้วยไม้ มีหลังคาที่เป็นทรงหมาแหงน แบ่งพื้นที่เป็น ๓ ส่วนคือ เวทีแสดง หลังเวทีซึ่งใช้สำหรับเตรียมตัวก่อนออกแสดงหรือพักผ่อน และเวทีดนตรี เวทีลิเกมีขนาดมาตรฐานคือ กว้าง ๖ เมตร ลึก ๖ เมตร หลังคาหน้าเวทีสูงจากพื้นดินประมาณ ๔.๕๐ เมตร ตรงส่วนที่ผูกฉากสูง ๓.๕ เมตร เวทีลิเกยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ ๑ เมตร พื้นเวทีลิเกจะโล่งไปด้วยเสื่อหรือพรม มีเตียง ๑ ตัว ตั้งอยู่กลางเวที เวทีลิเกแบบปิดวิก เป็นโรงสร้างด้วยไม้ ปลูกติดพื้นดินชิดถนน มีช่องระบายโดยขอบหลังคาจั่วมุงสังกะสี หน้าจั่วหันออกถนนมีทางเข้าออกทางเดียวเป็นประตู

บานใหญ่มีที่ขายตัวทั้งสองข้างถัดจากทางเข้ามีม่านกันสายตาคนภายนอก เวทีเป็นพื้นไม้ กว้างประมาณ ๘ เมตร ลึก ๔ เมตรยกสูงจากพื้นดิน มีบันได ๔ ชั้น ขึ้นทางด้านหน้า ๒บันได เวทีหันหน้าไปทางประตูเข้าวิกมีม่านเรียบ ๆ ไม่ได้เขียนอะไรใช้ซิงกันหลังประตูสองข้างเข้าออก ถัดประตูด้านขวาเป็นที่ตั้งปีพาทย์ตัวเวทีมีพรมผืนใหญ่ปูเต็มหลังเวทียกพื้นเสมอเวที ๒ ข้าง เวที ๒ ข้าง กันคอกเล็ก ๆ ด้วย

ฉากลิเกเป็นฉากผ้าใบเขียนเป็นภาพต่างๆด้วยสีที่ฉูดฉาด เช่น ภาพฉากท้องพระโรง ฉากป่า ฉากอุทยาน ฉากกระท่อม ฯลฯฉากแต่ละผืนจะม้วนกับแกนไม้ไผ่แขวนซ้อนกันอยู่เหนือเวที หลังเตียงอเนกประสงค์ โดยจะคลี่ออกมาใช้ หรือม้วนเก็บขึ้นไปเมื่อเปลี่ยนฉากขนาดของฉาก ๓.๕x ๕ เมตรผ้าใบ ๒ ผืน อยู่ทางด้านซ้าย ขวาของเวที เขียนเป็นภาพประตูสมมติให้เป็นทางเข้า ออก ของผู้แสดง และมีระบายผ้าเขียนชื่อคณะลิเกอีก ๑ ผืน ฉากลิเกนี้เป็นฉากมาตรฐานของลิเกที่จัดแสดง

จารีตและความเชื่อในการแสดง การแสดงไม่ว่าจะเป็นในราชสำนักหรือการแสดง นอกราชสำนัก ต่างก็ต้องมีจารีตและความเชื่อต่างๆ รวมถึงการแสดงลิเกทรงเครื่องซึ่งเป็นการแสดงโบราณที่กำเนิดมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ จึงมีจารีตและความเชื่อที่สืบต่อกันมา เช่น มีสัมมาคารวะกับผู้อาวุโสในคณะ ในการแต่งกายสวมยอดจะต้องให้ผู้ที่มีความอาวุโสเป็นผู้สวม ใ้ พวกอุปกรณ์ อาวุธ ห้ามเดินข้ามหรือเหยียบ เมื่อเปลวเดินข้ามหรือเหยียบ ก็ยกมือขึ้นไหว้เมื่อ เสร็จการแสดงแต่ละครั้งในแต่ละบทบาทก็อาจจะมีการลวงเกินผู้ที่มีความอาวุโสบ้างจึงมีการขอโทษ ขอโทษเมื่อการแสดงจบลงเป็นต้น